

2014:49

Övraby mölla

Bockhuvudplanka och vridkrans

Antikvarisk medverkan, 2014

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2014:49

Övraby mölla

- Bockhuvudplanka och vridkrans

Antikvarisk medverkan, 2014
Övraby socken, 1172
Tomelilla kommun
Skåne län

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx

www.regionmuseet.se

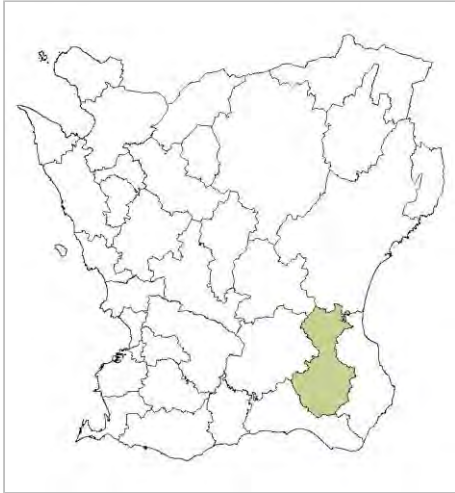
© 2014 Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne
E-rapport 2014:49

Omslagsfoto: Detalj av tillsågad bockryggsplanka. Bo Larsson, Föreningen Övraby mölla
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

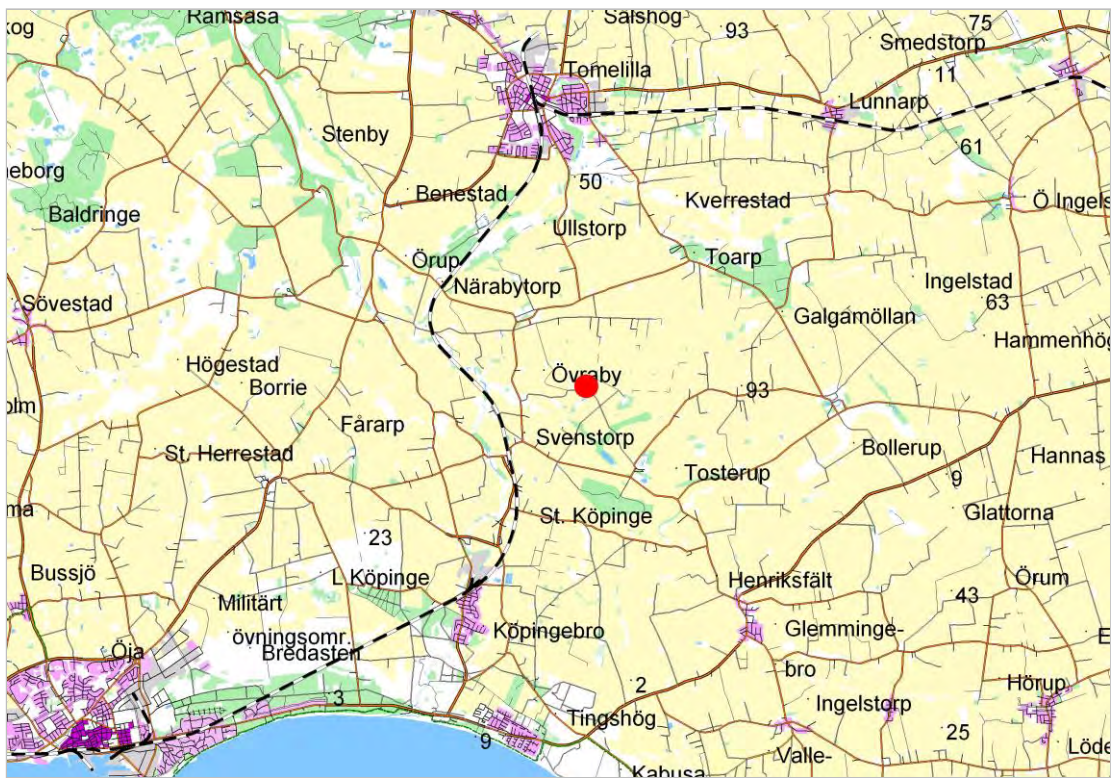
Övraby mölla

Innehåll

Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa uppgifter	6
Inledning	7
Historik	7
Åtgärder	8
Bockhuvudplankan	9
Lejden	10
Vridkransen	11
Borttagande av I-balk	11
Plåtning och pappning	11
Avvikelse från arbetshandlingarna	12
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	12

Övraby ligger i Tomelilla kommun, strax söder om Tomelilla.

Övraby mölla ligger bögt placerad i det böljande jordbrukslandskap som präglar trakten.

Den nya lejden har kommit på plats i hättan och delar av kuggkransen (rälsen) som var sprucken har ersatts av bel dito.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Föreningen Övraby mölla upptäckte under tidig höst 2014 att möllans drivkrans kärvade. De kontaktade Axel E. Nordins Eftr, bestående av Ingemars Bygg och Malmbergs snickeri. Vid besiktning av vridkransens tekniska status konstaterades att två tredjedelar av lejden var rötskadad och måste bytas. Rötskador fanns också i den underliggande bockhuvudplankan. Sammantaget innebar skadorna att delar av konstruktionen i princip var på väg att kalva, att successivt riskera att fall ut.

Det rötade virket ersattes med friskt dito. Vridkransens räls ovanpå lejden uppvisade sprickor och fick också ersättas. Detsamma gäller några av rouletterna (rullarna) som blivit räfflade då de under lång tid tagit i kuggarna på vridkransen. Vissa justeringar avseende virkesval och metoder har gjorts med hänsyn till skadans akuta karaktär, virkestillgång samt arbetets omfattning.

I samband med åtgärderna noterades att rötskadorna och därmed sättningskadorna i vridkransen förmodligen har funnits länge. Den I-balk som monterats på utsidan av hättan, troligtvis under 1960 -70-talen, hörde sannolikt samman med skadebilden. I samband med renovering demonterades balken, eftersom den inte behövs längre och inte heller hör till hättans konstruktion. Arbetena påbörjades i oktober och kunde avslutas i november 2014.

Till vänster syns virke som tjänat ut, det bär spår av ålder och hårt slitage, och måste ersättas med friskt virke. Till höger syns en av rouletterna som löper på vridkransen, som skadats då den vid upprepade tillfällen fastnat i kuggarna och därför blivit kantig.

Administrativa uppgifter

Objekt	Övraby mölla
Socken	Övraby socken
Kommun	Tomelilla kommun
Arbetshandlingar	Kostnadsförslag Axel E. Nordins Eftr (Ingemars Bygg och Malmbergs Snickeri)
Regionmuseets dnr	L12.20-417-14, 1172
Länsstyrelsens dnr	434-24524-2014
Beställare	Föreningen Övraby mölla
Entreprenör	Axel E. Nordins Eftr. (bestående av Ingemars Bygg och Malmbergs Snickeri)
Antikvarisk expertis	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne genom Helene Stalin Åkesson
Projektid	2014-10-15 – 2014-11-06
Bidrag	141 543 kronor inklusive moms exklusive kostnader för antikvarisk medverkan
Rapportgranskning	Linn Ljunggren

Till vänster syns möllan och den tillfälliga ställning som hängt på bättan, för att kunna göra exteriöra åtgärder i samband med renoveringen. Till höger bild inifrån bättan, där en ståndare försetts med en papperslapp som markerar differensen för bockhuvudplankan (även kallad bockryggsplankan), det vill säga att konstruktionen inte är i våg.

Inledning

Regionmuseet har av Föreningen Övraby mölla fått i uppdrag av svara för antikvarisk medverkan i samband med att bockhuvudplankan och vridkransen renoverades. Arbetet inleddes den 15 oktober 2014 och slutfördes 6 november 2014. Totalt har vi haft tre byggmöten på plats och däremellan haft telefon- och mejlkontakt.

Historik

Övraby mölla är en vindmölla, av typen holländare, byggd 1887. Förutom möllan hör också möllebostad samt en mindre ekonomibyggnad till miljön. Övraby mölla hade en särställning bland Skånes holländare, då driften var igång fram till 1974. Redan året därpå bildades Föreningen Övraby mölla, vilket gav förutsättningar för kontinuitet vad gäller vården av möllan. Samma år, den 10 maj 1975, blev Övraby mölla också byggnadsminnesförklarad. I Länsstyrelsens kulturmiljöprogram, ingår möllan i området Högestad – Östra Ingelstad.

Till vänster en av flera lappar om hur mycket bockhuvudplankan skevade innan åtgärder med att få den i våg genomfördes. Då bockhuvudplankan består av totalt åtta plankor, gjordes många inmätningar. Till höger är möllebyggarna Ingemar Svensson och Stephan Malmberg i färd med att låsa hättans kronhjul inför arbetena i hättan.

Förening Övraby mölla svarar för underhåll och för levandegörande av möllan. Förutom bokade visningar arrangeras årliga aktiviteter såsom Möllans dag, midsommarfirande och nu senast ljussättning av möllan i samband med Österlen lyser. Även om möllans processutrustning inte är igång så ofta, utgör möjligheten att kunna köra möllan en viktig faktor för ett levande kulturarv. Det är styrelsen mycket medveten om, varför deras snabba agerande inte bara handlade om att rädda hättans konstruktion utan också om att säkra en pedagogisk möjlighet.

Åtgärder

Samtliga åtgärder har föregåtts av diskussion mellan entreprenören, i form av de båda möllebyggarna Ingemars Svensson och Stephan Malmberg, föreningen företrädd av ordföranden Bo Larsson och Regionmuseet genom Helene Stalin Åkeson. I samtalen lyftes bland annat hur konstruktionen av möllornas hättor generellt är lika men hur detaljerna ofta skiljer sig åt, vilket kräver individuella lösningar. I Övraby mölla har det förutom åtgärder av bockhuvudplankan, lejden och vridkranen också handlat om att balansera hela konstruktionen så att den hamnar i våg. Innan detta gjordes lutade bockhuvudplankan utåt, vilket medförde att differensen runt om var totalt 35 mm.

Ovan till vänster syns en blivande bockhuvudplanka. Ovan till höger syns samma plankan som nu har sågats till för att kunna kilas in i förhållande till ståndaren och den mötande bockryggspalken. Nedan till vänster syns samma plankan, som här vänts 180°. Nedan till höger syns hur viktigt det är att varje tillsågad vinkel på respektive bockhuvudplanka blir exakt rätt för att kunna få stabilitet i konstruktionen. Samtliga fyra foton har tagits av Bo Larsson, Föreningen Övraby mölla.

Bockhuvudplankan

Rötskadorna i bockhuvudplankan (även kallad bockryggspalk) har inte uppkommit akut, utan är ett resultat av långvarigt läckage i kombination av slitage på materialet. Värst var skadorna i öst och nordost. För att kunna ta bort de rötskadade partierna, ersätta med friskt virke och samtidigt spara så mycket som möjligt av ursprungsmaterialet, beslutades att iskarvningen skulle göras tekniskt rätt men inte exakt så som det var gjort innan. Skulle de kompletterande delarna och sammanfogningen gjorts som kopior av det befintliga, hade man varit tvungen att lyfta av hättan för att frilägga konstruktionen under arbetet.

När möllorna var i kontinuerlig drift renoverades de efter hand. Åtgärderna genomfördes utifrån tekniska krav och ambitionen att så snart som möjligt kunna återuppta driften. Principen för de åtgärder som nyligen genomförts på Övraby mölla har varit densamma. För att klara detta har inpassningen av varje del av bockhuvudplankan varit minutiös. Virket till bockhuvudplankan är av lärk och kommer från ett sågverk i Andrarum.

Ovan till vänster syns bitar av den nytillverkade lejden av ek, som väntar på att monteras. Ovan till höger en detalj, där en del av den nya lejden just kommit på plats. Fotona ovan är tagna av Bo Larsson, Föreningen Övraby mölla. Nedan till vänster syns rouletter som tagits tillvara från andra möllor, för att kunna utgöra ett reservdelslager. Nedan till höger visas principen för hur rouletterna löper på vridkranen, rälsen.

Möllebyggarna, som har erfarenhet från ett stort antal möllor runt om i Skåne, konstaterade att hättan på Övraby mölla har en konstruktion som inte är helt igenom stabil. Problematiken med att få delarna i våg, kan troligtvis härledas till detta. En liknande hätta finns på Kronetorps mölla utanför Malmö. Där har man haft liknande problem.

Lejden

I likhet med bockhuvudplankan uppvisar även lejden rötskador, dock av betydligt mindre omfattning. Lejden är av ek och tack vare att Stephan Malmberg hade ekvirke på lager i lämpliga dimensioner, kunde arbetet genomföras utan avbrott för att invänta torktid.

Detalj som visar hur hättans konstruktion fick öppnas för att möjliggöra renoveringen, byte av bockbuvudplankan. Utanpå bölet fanns tillfälligtvis en avsats, från vilken möllebyggarna kunde göra de exteriöra arbetena.

Vridkransen

Föreningen Övraby mölla tog för ett trettio-tal år sedan hand om räls till en vridkrans (även kallad kuggkrans) som använts på den numera rivna Snårestad mölla, väster om Ystad. Detta för att kunna plocka reservdelar därifrån.

År 2014 hade befintlig vridkrans gjort sitt. Flera sprickor konstaterades och genom att föreningen varit förutseende fanns felfri räls att tillgå i det egna reservdelslagret. Merparten av rouletterna kunde däremot behållas. Endast några få som blivit kantiga efter att ha tagit i vridkransens kuggar behöver bytas ut.

Borttagande av I-balk

Den I-balk som sedan 1960–70-talen stöttat hättan tillkom sannolikt för att den åttakantiga bockryggen var skadad redan då. Eftersom bockryggen och lejden nu är åtgärdade har I-balken, som utgjorde en provisorisk lösning, tagits bort.

Plåtning och pappning

De åtgärder som gjorts på hättan innebar också smärre plåt- och pappningsarbeten.

Avvikelser från arbetshandlingarna

Arbetshandlingarna har följts i sin helhet. I-balken var inte uppmärksammas i planeringen utan fick hanteras i samband med hättans renovering. Om balken hade lämnats kvar fanns risk för att den skulle bidra till obalans i konstruktionen. I-balken utgjorde ett senare tillägg, som inte hör till möllans konstruktion, varför den avlägsnades då problemen åtgärdats.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Samtliga åtgärder har genomförts yrkesskickligt och med respekt för originalmaterial. Regionmuseet har löpande haft kontakt med såväl utförande entreprenörer som med Föreningen Övraby mölla. Hättan på Övraby mölla har återigen en god teknisk status. Regionmuseet bedömer också att genomförda insatser har bidragit till ökad kunskap om möllans konstruktion.

Lund 2014-12-02

Helene Stalin Åkesson

Övraby mölla i samband med slutbesiktningen den 6 november 2014.

Regionmuseets E-rapportserie 2014

Kulturmiljö

1. Baldringe kyrka – utvändig renovering, Baldringe sn, AM, Maria Sträng, 2013
2. Pynten i Vattenriket, Kristianstad sn, BD, Jimmy Juhlin Alftberg och Helene Stalin Åkesson, 2013–2014
3. Barkåkra kyrkogård, Barkåkra sn, VP, Åsa Jakobsson och Maria Sträng, 2013
4. Södra Sandby kyrka – medeltida träskulpturer, Södra Sandby sn, AM, Maria Sträng, 2013
5. St Petri kyrka – ombyggnad av värme- och ventilationssystem, Klippans sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2013
6. Långalts myr – markanvändning och historia, Örkelljunga och Skånes Fagerhult sn, DK, Cissela Olsson, 2013
7. Östra Karaby kyrka – utvändig renovering, Östra Karaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2013
8. Dalby kyrka, 9 ½ sekler av förändring, byggnadsarkeologiska iakttagelser vid utvändig renovering, Dalby sn, BAD Petter Jansson, 2012
9. Norra kyrkogården i Lund, Lunds stad, VP och bilaga med kvartersbeskrivning, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow, 2013
10. Buxbom, Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge, PJ, Cissela Olsson och Anna Rabow, 2014
11. Dörrar och portar på uthus – kurs inom landsbygdsprogrammet, Helena Rosenberg, 2013
12. Kvistofta församlings kyrkor – utrustning för värmesystem, Bårslövs sn, Fjärestad sn, Glumslöv sn och Kvistofta sn, AM, Maria Sträng, 2014
13. Östra kyrkogården i Lund, Lunds stad, VP, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow, 2014
14. Gundrastorp – Ekholmens dammverk, Vittsjö sn, AM, Helena Rosenberg, 2013–14
15. Bäckaskog slott 2014, Kiaby sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2013–14
16. Krubbemölla – omläggning av stråtak, Vitaby sn, AM, Emelie Petersson, 2014
17. Glimmebodagården – vårdåtgärder 2014, Brösarp sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
18. Brönnestad kyrkogård, Brönnestad sn, VP, Åsa Eriksson Green, Åsa Jakobsson och Emelie Petersson, 2013
19. Sankt Nicolai kyrka – tillbyggnad vindfång, Trelleborgs sn, AM, Kerstin Börjesson, 2013
20. Ignaberga kyrka – invändig renovering, Ignaberga sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2012
21. Tomelilla Byagård – Vård- och underhållsplan, Tryde sn, VP, Jimmy Juhlin Alftberg och Lars Buhrgard, 2014
22. Heliga Trefaldighetskyrkans kyrkogård, Kristianstad sn, VP, Åsa Eriksson Green, Åsa Jakobsson, Boel Nordgren och Cissela Olsson, 2013
23. Vallkärra kyrkogård, Vallkärra sn, VP, Åsa Jakobsson, Anna Rabow och Carin Strümpel-Alftén, 2014
24. Kåseholm. Natur- och kulturvården – en översikt, Tryde sn, DK, Cissela Olsson, 2014.
25. Skurups kyrka, kalkmålningar i kor och absid, Skurups sn, AM, Petter Jansson och Linn Ljunggren, 2014
26. Hassle Bösarps kyrka – utvändig renovering, Hassle Bösarps sn, AM, Anna Rabow, 2014
27. Burlövs gamla prästgård – putslagning, Burlöv sn, AM, Anna Rabow, 2014
28. Skiffertak på Klippans bruk, Klippans sn, AM, Helene Stalin Åkesson och Linn Ljunggren, 2014
29. Fastighetsvillan Pålsvä kyrkogård, Helsingborgs sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2014
30. Glimmebodagården – golvundersökning 2014, Brösarp sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
31. Holmby kyrka – utvändig renovering, Holmby sn, AM, Maria Sträng och Linn Ljunggren, 2014
32. Ballingstorp och Per-Ols – diverse arbeten 2014, Kviinge sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
33. Nosaby kyrka – invändig renovering, Nosaby sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2013
34. Ekeby kyrka – ramp och innerfönster, Ekeby sn, AM, Petter Jansson och Linn Ljunggren, 2014
35. Djurröds kyrka – konservering av altarpopsats och predikstol, Djurröds sn, AM, Petter Jansson och Linn Ljunggren, 2014
36. Särslövs kyrka – renovering torn, tak, fasader, Särslövs sn, AM, Kerstin Börjesson, 2014
37. Hammarlövs kyrka- invändig renovering, Hammarlövs sn, AM, Petter Jansson, 2014
38. Hakarp 2:10 – åtgärder på ekonomibygnad, Bräkne Hoby sn, AM, Emelie Petersson, 2014
39. Renovering av gravplats, Gamla kyrkogården, Kristianstad stad, AM, Åsa Eriksson Green, 2013
40. Agusastugan 2014, Andrarum sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
41. Örumshuset – uppmurning av skorsten, Hörup sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
42. Eslövs kyrka – utvändig renovering, Eslövs sn, AM, Petter Jansson, Linn Ljunggren, 2014
43. Vittskövle slott 2014, Vittskövle sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
44. Häglinge kyrka – mögelsanering, etapp I, Häglinge sn, AM, Petter Jansson och Linn Ljunggren, 2014
45. Silvåkra kyrka – nytt styr- och reglersystem för värme, Silvåkra sn, AM, Petter Jansson och Linn Ljunggren, 2014
46. Sankt Peters klostrets kyrkogård, Lunds stad, VP, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow, 2014

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AM- antikvarisk medverkan
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

47. Norra Grönby mölla – vingar på plats, Grönby sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2014
48. Hammarlunda mölla – ny segelbana, Hammarlunda sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2014
49. Övraby mölla – bockhuvudplanka och vridkrans, Övraby sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2014

